

La diferència, el diàleg i la pluralitat religiosa: Algunes intuïcions de Ramon Llull

Joan Andreu Alcina

Professor del CESAG i de l'ISUCIR

QUAN DES DEL CRISTIANISME S'ANALITZA el paper de les tradicions religioses d'altres cultures, una de les línies teològiques possibles és veure en aquestes tradicions elements de veritat i de gràcia. Enfront d'un exclusivisme teològic que veu en el cristianisme l'única via de salvació, enfront d'un pluralisme religiós (teocèntric) que posa al mateix nivell salvífic totes les religions (sense fer-hi cap matisació), molts teòlegs cristians estan reflexionant sobre una altra via: el pluralisme religiós inclusiu. Sense voler entrar en profunditat en aquesta qüestió, del que es tracta és de prendre seriosament la pluralitat religiosa i valorar-la positivament destacant-ne els aspectes salvífics i de veritat explícits volguts per Déu. A partir d'aquest reconeixement, una primera conclusió es fa evident: les religions no cristianes també estan dotades d'uns determinats espais de comunicació efectiva que fan possible el diàleg eficaç entre els membres d'aquestes religions i Déu. Així doncs, no tan sols s'ha d'acollir positivament el fet del pluralisme religiós, sinó que també se n'ha de fer una lectura positiva des del punt de vista dels continguts teològics com a vertaders espais de salvació dels seus membres. S'ha de partir del principi teològic que la pluralitat religiosa té un lloc clau en el disseny de salvació de Déu. Per altra banda, des d'una perspectiva cristiana s'ha de fer una referència explícita al paper que juga la cristologia en el pla salvífic de Déu. Des del posicionament d'aquest pluralisme religiós inclusiu, Jesucrist mai

El pluralisme religiós inclusiu afirma la mediació universal de Crist per tal que els homes puguin accedir al pla salvífic de Déu i afirma, també, el contingut salvífic de les tradicions religioses com a part explícita de l'únic pla de Déu per a tots els homes.

no és posat en el lloc de Déu (no el substitueix). El que s'afirma és que Déu ha posat Jesucrist en el centre del seu disseny salvífic per a la humanitat com a camí (Jn 14, 6) de recerca de Déu, és a dir, com a mediador universal (1 Tm 2, 5) però no absolut de l'acció salvífica de Déu en relació als homes. En definitiva, des d'aquesta perspectiva el cristianisme s'autointerpreta teocèntric i cristocèntric alhora. La finalitat de la vida de l'home (la primera intenció en terminologia lul·liana) és Déu, a qui cap home ha vist mai, però que ens ha estat revelat per Jesucrist (Jn 1, 18). Certament, per l'Encarnació hi ha una proximitat entre Jesucrist i Déu Pare, però també hi ha una distància insalvable que no esgota la totalitat del misteri de Déu. Per tant, malgrat el lloc central que ocupa Jesús en el misteri de salvació prefigurat per Déu, aquesta centralitat no tanca l'espai a les relacions i iniciatives que Déu pugui tenir amb els homes: els elements positius de les religions no cristianes formen, sens dubte, part d'aquest espai. En definitiva, el pluralisme religiós inclusiu afirma la mediació universal de Crist per tal que els homes puguin accedir al pla salvífic de Déu i afirma, també, el contingut salvífic de les tradicions religioses com a part explícita de l'únic pla de Déu per a tots els homes. Com anirem veient més endavant, els posicionaments de Ramon Llull vers el judaisme i l'islamisme mostren un paral·lelisme sorprenent amb el que acabem de dir fins ara. Ho veurem tot de seguida. Però abans encara hem de fer algunes observacions més. La primera fa referència a la comprensió de la persona; la segona fa referència a la comprensió de la història. Quant a la persona, veurem com la diferència enfront de Déu i els altres és una dimensió constitutiva de la seva personalitat i una de les condicions que fa possible el desenvolupament i la madu-

Ramon Llull elaborà una antropologia i una teologia de la història la pretensió de les quals és donar un marc global que abracci tota la història.

ració de l'especial dignitat que la caracteritza. Quant a la història, més enllà d'una comprensió reduccionista de la història de la salvació (entesa com l'espai de revelació de Déu) que la limiti a la tradició judeo-cristiana, s'ha d'afirmar que la història de salvació coincideix amb la història de la humanitat i del món. Història de salvació i història del món tenen una mateixa extensió. La història de salvació és la mateixa història del món quan aquesta és mirada en Déu i és llegida com un diàleg de salvació que Déu, per la seva iniciativa, ha ofert als homes. Aquest diàleg comença, doncs, de manera incoativa en el moment de la creació i es va desplegant a través dels segles fins a la consumació escatològica final.

Amb els matisos que hi vulguem posar, Ramon Llull elaborà una antropologia (una visió de la persona) i una teologia de la història la pretensió de les quals és donar un marc global que abracci tota la història. També ho veurem més endavant.

De tot el que hem dit fins ara ens interessa retenir una sèrie de reflexions que ens serviran d'esquema bàsic a l'hora d'interpretar alguns aspectes del diàleg interreligiós en les obres de Ramon Llull. El que venim anomenant *pluralisme religiós inclusiu* té per finalitat combinar dues conviccions teològiques bàsiques. Per una banda, la universalitat salvífica de Jesucrist; per altra banda, reconèixer el significat salvífic positiu de les tradicions religioses no cristianes en el pla que Déu ha dissenyat per a la humanitat. Per tal d'assolir aquesta finalitat, la reflexió teològica que articula es fonamenta en tres principis bàsics:

- 1) Un cristianisme que s'autointerpreta teocèntric i cristocèntric alhora, però que entén Déu com a salvador absolut de la humanitat. Per tant, l'esdeveniment històric de Crist no esgota el poder salvífic del Logos de Déu que s'ha fet carn en la humanitat de Jesús.

- 2) Una antropologia que entén la persona humana radicada en Déu i en els altres. Per tant, la plena realització personal parteix necessàriament d'un diàleg amb l'absolutament Altre i, per això mateix, amb el qui és absolutament diferent. La diferència, més que ser un element de distanciament, és aquella instància que exigeix l'exercici dialogal i esdevé condició de possibilitat de fer-se persona.
- 3) Una història de la salvació que coincideix en extensió amb la història de la humanitat i del món.

La pregunta que ara ens plantegem és fins quin punt trobem presents aquests esquemes teològics en les obres que Ramon Llull dedicà al diàleg entre la diversitat de religions en les quals entrà en contacte.

La radical unitat entre la dimensió teocèntrica i la dimensió cristocèntrica de la teologia de Ramon Llull

Ramon Llull articula el seu pensament des de la unitat radical entre la centralitat de Déu amb les seves dignitats i la primacia de Crist en el pla creacional. Ara bé, malgrat la indiscutible primacia de Crist en el pla creacional de Déu, la clau de volta de la teologia lul·liana sempre està radicada, finalment, en Déu. Teocentrisme i cristocentrisme s'articulen perfectament en les reflexions teològiques de Llull.

Des d'una perspectiva cristològica, Jesucrist és la Paraula de Déu feta home en la història de la humanitat. Es dona, doncs, una unió de la humanitat de Jesús en la persona divina de la Paraula o Logos de Déu. El misteri de l'Encarnació és l'esdeveniment de la humanitat del Logos de Déu que comença a existir en el temps (en la història). Aquest és, precisament, el significat de la unió hipostàtica que Llull ens explica de la següent manera:

«[...] lo Fill de Deu es compliment a la humanitat que prè; e cor per la participació d aquella persona divina infinida e la participació

El fet que Jesucrist sigui salvador «universal» no el converteix en el salvador «absolut» (precisament perquè la seva historicitat no esgota ni pot esgotar tot el misteri inabastable de Déu). El salvador absolut segueix essent Déu mateix.

de la humana natura, es feta unió de ambdues les natures, per assò es aquell home major e pus noble, sens tota comparació, en bonea poder &c., que no es tot l autre be creat» (*Libre de demostracions*, III, 1, ORL XV, p. 417).

A aquesta Paraula de Déu feta home en Jesucrist, Pau li atorgà la «primacia» en el pla salvífic de Déu. Tot ha estat creat per la Paraula de Déu i tot està destinat a aquesta Paraula (Col 1, 15-20). Jesucrist es troba en el centre de la història i del món. En Crist hem estat escollits abans de la creació del món segons el disseny de recapitular totes les coses en ell. Ara bé, malgrat aquesta primacia de Jesucrist, no deixa de ser cert que l'entrada de la Paraula en la història la circumscriu en l'espai i en el temps. La Paraula de Déu esdevé creatura i queda circumscripida pel límit de la finitud. Per tant, el Logos o Paraula de Déu desborda infinitament tot allò que pugui mostrar l'home Jesús d'aquesta Paraula. En definitiva, el fet que Jesucrist sigui salvador «universal» no el converteix en el salvador «absolut» (precisament perquè la seva historicitat no esgota ni pot esgotar tot el misteri inabastable de Déu). El salvador absolut segueix essent Déu mateix.

Tota la teologia lul·liana està fonamentada en un axioma inqüestionable: entre l'infinit i el finit, entre l'absolutesa de Déu i la contingència de la creatura, i Jesucrist no n'és una excepció, hi ha una distància insalvable i impossible d'eliminar:

«Inter infinitum et finitum est nulla proportio» (*Quaestiones per Artem Demonstrativam seu Inventivum Solubiles*, q. 30, n. 5, MOG IV, p. 68).

L'acció del Logos de Déu no es limita a expressar-se exclusivament a través de la humanitat de Jesucrist, sinó que es comunica a través d'una pluralitat de mediacions que configuren l'únic disseny de salvació ofert per Déu als homes.

El significat profund de l'Encarnació de Crist tan sols s'assoleix quan s'entén la primacia de Crist en el pla creacional de Déu. La concordança de la creació amb la saviesa i la voluntat eternes de Déu exigeix el primat de Crist en el disseny creacional. Crist és la màxima expressió en la creació de les dignitats de Déu i, més enllà de la funció redemptora que també realitza, és la condició de possibilitat de l'adequada articulació i concordança del finit i de l'infinit, del Creador i de la creatura. La plenitud de la història i del món tan sols és realitzable si des de sempre Déu ha previst la humanització del Logos a través de l'Encarnació com a causa final i primera intenció del pla creador de la divinitat. Només així pot l'home assolir la finalitat per la qual ha estat creat: esdevenir Déu humanament, és a dir, esdevenir Déu finitament.

Per altra banda, la humanitat de Jesús assumida pel Logos de Déu en la unió hipostàtica reté el seu caràcter limitat i finit. Malgrat que aquesta humanitat ha estat elevada màximament (però no infinitament) pel poder infinit del Logos («per la unió del .ij. supòsits damunt dits, ha la humana natura infús poder e pot més que no fan totes les altres creatures»), la limitació inherent a la humanitat de Jesús no queda anul·lada. Si això és així, la humanitat de Crist no esgota el poder del Logos de Déu, que pot seguir operatiu més enllà de la cristiandat i de la religió cristiana. Per tant, l'acció provident de Déu és única i plural alhora. Certament no prescindeix mai de l'esdeveniment Jesucrist, que, com hem indicat reiteradament, és el punt de màxima densitat històrica en el procés de comunicació entre Déu i els homes. No obstant això, l'acció del Logos de Déu no es limita a expressar-se exclusivament a través de la humanitat de Jesucrist, sinó que es comuni-

ca amb la humanitat a través d'una pluralitat de mediacions que configuren l'únic disseny de salvació ofert per Déu als homes.

Una comprensió de la persona constitutivament oberta a la multiculturalitat i al diàleg

Una de les condicions que fan possible l'intercanvi de l'experiència religiosa entre les persones d'una mateixa o d'altres tradicions religioses és la dimensió comunitària i d'obertura dialògica vers els altres. Dit d'una altra manera, la constitució de la pròpia personalitat no és possible sense la referència a un altre, sense l'intercanvi comunicatiu amb altres subjectes. Aleshores, Ramon Llull apel·la al diàleg i no a la disputa dialèctica basada en els arguments d'autoritat, com a punt neuràlgic del seu sistema en un intent d'anar més enllà de les autoritats com a instància vàlida per tal d'assolir la veritat. Per una banda, la disputa dialèctica amb els infidels és inviable, si no es pot apel·lar a un espai racional comú que esdevingui una instància que faci possible la mediació definitiva de les discrepàncies que deriven dels diferents sistemes que la fe proporciona a cadascuna de les religions. Per altra banda, els representats de les diferents propostes de fe, tan sols estan disposats a abandonar el seu sistema de creences quan són persuadits per raons necessàries que contradiguin clarament els continguts que configuren el seu sistema particular de creences. No es tracta de canviar un sistema de creences per un altre sistema de creences diferent, sinó de mostrar per raons necessàries la coherència i la superioritat racional d'un sistema de creences en comparació a un altre sistema. Ramon Llull apel·la decididament per una teologia capaç d'elaborar un discurs basat en raons necessàries que donin una clara intel·ligència dels continguts de la fe dels quals parteix. Tan sols des d'aquests plantejaments és viable promoure un diàleg entre les diferents confessions per a dirimir quina es troba en possessió de la veritat.

«Disputar per auctoritats no ha repòs» (*Proverbis de Ramon*, 248, 5, ORL XIV, p. 271).

Els arguments d'autoritat han de deixar pas a les raons necessàries per tal de poder obrir un espai de diàleg capaç de plantejar un horitzó de racionalitat universal que sigui assumible per a tothom.

Aleshores, els arguments d'autoritat han de deixar pas a les raons necessàries per tal de poder obrir un espai de diàleg capaç de plantejar un horitzó de racionalitat universal que sigui assumible per a tothom. En aquest sentit, és paradigmàtic el paper que juga el «gentil» en el *Llibre del gentil i dels tres savis*. El gentil assumeix el paper d'interlocutor que interpel·la el creient des d'una racionalitat universal basada en uns principis lògics que fan possible la coherència i les regles del diàleg al marge del discurs teològic. Per tant, Ramon Llull ha vist clarament l'existència d'un espai de racionalitat (formulat amb el llenguatge de l'Art) al marge de Déu i de tota creença religiosa. S'ha de reconèixer un espai de racionalitat humana prèvia a tota consideració religiosa:

«[...] en .i. terra ach un gentil molt savi en philosophia, e consierà en sa vellesa e en la mort e en les benenances d'aquest mon. Aquell gentil no avia conexensa de Deu, ni creya en resurrecció, ni après sa mort no creya esser nulla cosa» (*Llibre del gentil e dels tres savis*, NEORL, II, p. 6).

Precisament és a partir d'aquesta racionalitat universal prèvia als continguts de la religió que es va obrint un horitzó que interpel·la dita racionalitat a un possible àmbit de transcendència. Més enllà de les possibilitats de la filosofia, els interrogants que l'existència planteja a l'home i l'experiència del límit i de la mort fan que la racionalitat filosòfica sigui insuficient per a omplir els anhels de l'existència humana:

«Dementre que'l gentil considerava en esta manera, sos ulls fforen en llagremes e en plors, e son cor en tristícia e en sospirs e en dolor; cor tant playa al gentil aquesta vida mundana, e tant li ffo orri-

bla cosa la cogitança de la mort e la albirança que après sa mort no flos nulla cosa, que no's podia consolar ni abstenir de plorar, ni la tristícia de son cor no podia gitar» (*Llibre del gentil e dels tres savis*, NE-ORL, II, p. 7).

La mateixa racionalitat filosòfica es va obrint als continguts de la teologia sempre que els seus continguts puguin dur a compliment els anhels que la racionalitat del gentil exigeix per a assolir la plenitud inherent a la persona. Ara bé, perquè això sigui possible, les creences han de ser d'alguna manera demostrades per raons necessàries i així poder ser integrades en la racionalitat del gentil. A partir d'aquí, es pot aspirar a una unitat política i religiosa de tota la cristiandat que s'estendria a tota la humanitat fins aleshores coneguda:

«[...] e pus que tots quanta som no havem més un Deu, un senyor, una reyna e una dona, que tots ensems, ço és saber, tots quants homens ha en lo mon, no hajen més una fè, una creença, ço es, la sancta fe crestiana» (*Llibre de Sancta Maria*, 20, ORL X, p. 153).

A partir d'aquí, la solució que Llull planteja per tal de resoldre les discrepàncies entre els posicionaments de les tres religions és que es puguin demostrar racionalment la veritat dels continguts bàsics del cristianisme, és a dir, els dogmes de la Trinitat i de l'Encarnació del Verb. En definitiva, els posicionaments de Ramon Llull estableixen unes coordenades on la filosofia i la teologia permeten una sistematització racional de la fe a través del desplegament d'una racionalitat universal que ha de desembocar en unes raons necessàries de les principals afirmacions de la religió cristiana.

Fetes aquestes reflexions, tot el signifi catiu salvífic de la història no és altra cosa que una oferta indefinida de diàleg que Déu no es cansa de fer als homes i als pobles. Si es volen trobar línies de reflexió que vagin en aquesta direcció en el pensament de Ramon Llull hem d'apel·lar als aspectes fonamentals de la seva antropologia. El Doctor Il·luminat articula la seva comprensió de la persona (de l'home) a partir de l'anà-

Articula la seva comprensió de la persona (de l'home) a partir de l'anàlisi del dinamisme i de l'obertura que experimenta a través del desplegament del seu enteniment. Ramon Llull ens presenta una comprensió estructural del coneixement humà.

lisi del dinamisme i de l'obertura que experimenta a través del desplegament del seu enteniment. En aquest sentit, Ramon Llull ens presenta una comprensió estructural del coneixement humà. El producte final del coneixement humà és el resultat d'un desplegament de maduració estructural de les facultats de l'home. Ja en el *Llibre de contemplació en Déu*, Ramon Llull mostra que l'experiència sensible és el punt d'origen del coneixement de les virtuts o dignitats divines:

«En la bella disposició e en la bella ordonació, Sényer, en què veem sensualment lo món ésser molt bell e molt ordonat, entenem e apercebem la vostra gran savia e'l vostre gran poder e la vostra gran justícia e la vostra dolsa misericòrdia e totes les altres virtuts; car tot so que vós avets demostrat a les nostres sensualitats, és demostració de les virtuts de les quals devallen tots los ordonaments qui son sentits en les sensualitats» (*Llibre de contemplació en Déu*, 169, 29, ORL, V, vol. IV).

Una vegada més, Ramon Llull explicita el moment de contemplació transformadora de la persona a l'hora de posar en marxa el dinamisme de realització de l'home. Tenint, doncs, com a base el contacte amb les realitats sensibles, la facultat imaginativa va desplegant les potencialitats de les quals està dotada, que, una vegada fecundades per la memòria i la voluntat, poden produir el reconeixement intel·lectual de Déu per raons necessàries.

És més, en tot aquest procés intel·lectual, el límit immanent de l'enteniment humà és neutralitzat com a conseqüència del dinamisme hermenèutic (d'autocomprensió d'un mateix i de comprensió de la realitat) que s'ha iniciat. Dit d'una altra manera, l'autotranscendi-

L'autotranscendiment de l'home en el conèixer produeix, en sentit estricte, una expansió de l'enteniment que l'habilita per comprendre de manera efectiva el fi al qual ha estat cridat.

ment de l'home en el conèixer produeix, en sentit estricte, una *expansió* de l'enteniment que l'habilita per comprendre de manera efectiva el fi al qual ha estat cridat. Com es pot observar, la importància d'aquesta tesi lul·liana és fonamental, ja que és l'única manera que l'ascens que l'home ha començat de manera natural per l'exercici de les facultats cognoscitives pugui introduir-se de manera espontània en la dimensió sobrenatural de Déu. Ens aturarem, doncs, en algun dels textos que el Doctor Il·luminat dedica a aquesta crucial qüestió. En un primer moment de la reflexió, Ramon Llull ens situa en el nivell del que podem experimentar per les nostres facultats sensibles. En l'ordre natural, podem observar com els elements simples poden combinar-se entre si per formar estructures *elementades* més complexes. De fet, els processos naturals tenen com a fonament ontològic aquesta capacitat de combinació dels elements. Una vegada constatada en la naturalesa l'estructura dinàmica dels elements i la capacitat de combinació que fa possible que puguin transcendir-se a si mateixos per formar composts més complexos, Ramon Llull pren el camí de l'analogia per a transportar-nos a la possibilitat d'autotranscendiment de l'enteniment humà:

«En axí con sensualment l aer crex en particular conpost per so que ha de sí matex e per so que reeb del foc, en axí entellectualment l enteniment crex son entendre per so que ha de sí matex e de les altres potencies de la ànima e per so que li ofer la ymaginativa dels particulars en la fantasia; con si nou feya, seria de menys nobla vertut que l aer, e assò es impossíbol, con sia cosa que la vertut entellectiva sia molt pus nobla que la sinsitiva» (*Libre de demostracions*, ORL, XV, II, 28, p. 133).

Arribat a aquest punt, Ramon Llull s'esforça per mostrar la necessitat que l'enteniment es desprengui (transcendeixi) dels elements sensibles de la imaginació per poder entrar en contacte amb les realitats intel·lectuals. Perquè, així com els elements naturals simples tan sols poden anar més enllà de les propietats que els constitueixen per contacte i intercanvi físic amb els altres elements, l'enteniment tan sols pot expandir-se més enllà de l'esfera sensible per *contacte* amb les realitats intel·lectuals. Les potències de l'ànima, en tant que simples potències aïllades unes de les altres i sense una interacció dinàmica amb el seu objecte, no s'expandeixen (*no crexen*). Per tant, a més del moviment estructural intern i articulat de les potències de l'ànima, és precís que operin amb l'objecte de coneixement amb el qual es van assimilant:

«En axí con los elements no crexen en quant son simples, mas crexen en particulars conposts, en axí enteniment ni ymaginació, en quant son simples potencies, no crexen, mas crexen en operació en los objects que prenen» (*Llibre de demostracions*, ORL, XV, II, 28, p. 133).

Endemés, l'enteniment ha de despullar-se, ens diu Ramon Llull, de la imaginació per, transcendint-la, poder pujar fins a les coses intel·lectuals i poder operar amb elles. Ara bé, perquè l'enteniment pugui donar ben bé compte de la capacitat de què disposa, és a dir, perquè l'enteniment pugui operar intel·lectualment sense estar sotmès a les limitacions de la imaginació, és exigible la transcendència ontològica d'un àmbit més noble que l'àmbit sensible. A més, aquesta realitat transcendent ha d'ajustar-se a les exigències de l'enteniment humà perquè pugui ser assolit. En aquest sentit, podem constatar el caràcter circular del pensament lul·lià en el qual es dona un doble moviment: del pensar al ser i del ser al pensar. D'una banda, allò exigit transcendentament per l'enteniment ha de ser afirmat com una estructura transcendent de la realitat, si aquell ha de poder desplegar plenament les seves capacitats. Per altra banda, tan sols des de l'afirmació d'un àmbit de transcendència més enllà del plànol sensible pot l'home aspirar a la plena realització que anhela.

Si és veritat que l'enteniment estén (*multiplica*) la seva capacitat de comprensió més enllà dels límits de la imaginació, l'home té la possibilitat de cercar (*encercar*) i assolir el Suprem Bé com a única instància que pot transformar-lo i assimilar-lo a allò que cerca.

Doncs bé, si és veritat que l'enteniment estén (*multiplica* ens diu el Beat) la seva capacitat de comprensió més enllà dels límits de la imaginació, l'home té la possibilitat de cercar (*encercar*) i assolir el Suprem Bé com a única instància que pot transformar-lo i assimilar-lo a allò que cerca. Per tant, aquesta és l'única possibilitat de saciar i donar repòs a tot aquest procés. A l'inrevés, el fet que l'enteniment exigeixi la comprensió d'un Bé Sobirà més enllà dels béns finits oferts per la imaginació, constitueix una exigència ontològica que el citat Bé sigui una realitat transcendent a l'enteniment. No obstant això, malgrat l'extensió de l'enteniment per la presència il·luminadora de Déu, la comprensió que pot arribar a assolir del Suprem Bé no és absoluta. Amb unes altres paraules, l'autotranscendència de l'home en el coneixement no pot eliminar totalment les conseqüències ontològiques de la creaturalitat de la persona. Per tant, malgrat la progressiva assimilació a Déu com a conseqüència del procés d'autotranscendiment de l'home, estam davant un procés que sempre resta obert, és a dir, estam davant un procés que no té final. La transcendència de Déu és, doncs, constitutiva de Déu i inassolible de manera plena per l'home, però també és constitutiva de l'home. La transcendència de Déu és l'absolutament Altra que fonamenta i determina el procés d'humanització (*homificació* en paraules de Llull) de la persona humana.

Ara bé, la plena realització de tot aquest procés cognoscitiu es fonamenta, a la vegada, en l'estructura òtica trinitària de l'home. Ramon Llull afirma una i una altra vegada que l'home és un reflex de la mateixa estructura trinitària de Déu. Perquè l'home té una estructura òtica trinitària que es correspon amb el caràcter trinitari de

Malgrat la progressiva assimilació a Déu com a conseqüència del procés d'autotranscendiment de l'home, estem davant un procés que sempre resta obert, és a dir, estem davant un procés que no té final.

Déu, la persona el pot descobrir i experimentar trinitàriament. L'home està constitutivament referit a Déu perquè, per a l'ànima, ser és ser imatge de la Trinitat, una imatge que és plasmada per Déu en el mateix acte creador de cada persona. D'aquesta manera, l'home (juntament amb els àngels) és aquella creatura amb la qual Déu pot dialogar de tu a tu, ja que en ella Déu hi troba un petit reflex de si mateix.

D'altra banda, a més d'aquest paral·lelisme eminentment estàtic entre l'estructura trinitària de Déu i l'estructura trinitària de l'ànima, es dona també un paral·lelisme dinàmic que es manifesta en el nivell de les operacions o accions. Si el primer paral·lelisme s'expressa en la correspondència entre la unitat de l'essència divina amb la unitat de l'ànima humana i entre el desplegament tripersonal de Déu amb les tres potències de l'ànima, el segon paral·lelisme s'expressarà en el plànol operacional. Si en el si de la Trinitat operacions i persones s'identifiquen, l'ànima humana es desplega i realitza com una unitat psico-somàtica per les operacions de les tres facultats (enteniment, memòria i voluntat). Per tant, a partir del desplegament de la memòria, de l'enteniment i de la voluntat vers el fi pel qual ha estat creat, l'home pot arribar a ser de manera efectiva la imatge de Déu que el constitueix ontològicament. Tan sols d'aquesta manera, l'home pot establir un diàleg responsable i humanitzador amb Déu mateix.

En definitiva, ens trobam davant una visió de la persona que, si vol realitzar la primera intenció per a la qual ha estat creada, ha de partir d'un diàleg obert amb l'absolutament Altre. La diferència és, doncs, constitutiva del seu procés de fer-se home (d'homificació). Com destacarem en el seu moment, la infinita diferència que es dona entre cada home individual i Déu, la diferència cultural i religiosa que

Si en el si de la Trinitat operacions i persones s'identifiquen, l'ànima humana es desplega i realitza com una unitat psicosomàtica per les operacions de les tres facultats (enteniment, memòria i voluntat).

separa jueus, cristians, musulmans, gentils... més que ser un element de distanciament esdevé ocasió de diàleg amb Déu i amb els homes. Per altra banda, aquesta diversitat de fet que es constata entre els homes s'ha de complementar amb la unitat d'origen i de gènere de tota la humanitat, una humanitat que estava cridada, des del principi, a formar una sola comunitat. Dit d'una manera sintètica: l'home és constitutivament *intercultural*. Ara bé, aquesta diferència constitutiva de l'home requereix una comunitat de referència per tal de ser integrada i de fer possible l'assoliment de la primera intenció a què tots estem cridats: conèixer i estimar Déu. Se'ns obri, doncs, la dimensió històrica del pensament de Llull, una dimensió on finalment es juga la possible solució del diàleg interreligiós.

La teologia de la història en el pensament de Ramon Llull

Sense entrar en detall sobre la qüestió, en el *Llibre de meravelles* Ramon Llull ens presenta un esquema ternari de la història: el temps dels profetes, el temps de Jesucrist i els apòstols i el temps present de la cristiandat del segle XIII:

«—Senyer —dix Felix—, en lo temps dels apòstols eren molts de miracles. Aprés lur mort son estats molts homens sants qui fahien molts de miracles, ab los quals son convertits molts homens a la Esglesia romana. Ara, en aquest temps en que som, se fan poch de miracles e poch son los homens qui a nostra fe se convertesquen, per que me'n do gran maravella.

Dix Blanquerna: —En lo temps de les profetes [primer temps de la història] se convenia que per creença hom convertís les gents, cor lleugerament creyen; e en lo temps de Christ e dels apòstols [segon temps de la història] se convenien miracles, cor les gents no eren molt fundats en escriptures e per açó amaven miracles, qui son demostracions de coses visibles corporalment. Ara [tercer temps de la història] som esdevinguts en temps que les gents amen rahons necessàries, cor son fundats en grans sciencies de filosofia e de teologia. E per açó les gents qui ab philosofia son cayguts en error contra la sancta fe romana, coven conquerir ab rahons necessàries e destruir a ells lurs falses opinions ab rahons necessàries, les quals rahons sien per filosofia e per theologia» (*Libre de meravelles* I, 12, NEORL X, p. 143, lín. 160-174).

Aleshores, Llull periodifica la història universal en tres grans etapes a partir de la progressiva formació de llurs «gents» (de les persones) en funció de la progressiva capacitat de comprensió i desenvolupament de la saviesa. L'autoritat dels profetes (que només requereix ser acceptada) és complementada pels miracles de Crist i els seus apòstols (signes visibles corporals que persuadeixen qui els contempla). L'acceptació de l'autoritat dels profetes fou complementada per la persuasió dels miracles. En comparació amb el «temps dels profetes», els apòstols es definien pel seu fervor vers Déu i els miracles eren el mitjà de la seva predicació provocant una forta persuasió a aquells que els observaven. En aquest sentit, els apòstols «eren tots enflamats de la sancta gràcia e espiració de Deu», i «Deus doná·ls materia per que la caritat e devoció muntuplicava e ells, qui ab tot lo poder de lur anima, se esforçaven com feesen Deus amar et conexer» i, per això mateix, eren assistits per Déu amb la capacitat de fer miracles. Finalment, en el tercer temps de la història, «no son ara hòmens tan afogats en amar Déu» i «los cristians no han del foch que·ls apòstols havien». Els miracles propis del segon temps de la història han donat pas a les raons necessàries, fruit del desenvolupament de la ciència, la filosofia i la teologia que esdevenen l'instrument per neutralitzar els posicionaments equivocats o incomplets d'aquells que no professen la religió cristiana. En aquesta evolució, Llull utilitza com a criteri de periodificació històrica el progressiu desenvolupament dels coneixe-

Ramon Llull té en ment un horitzó universal que apunta a un marc global de tota la història amb un fonament teològic: el dinamisme de les dignitats divines per les quals el món i la història han d'arribar a la seva perfecció i al seu compliment.

ments que es van assolint orientats vers la consolidació d'una saviesa comprensiva de les coordenades bàsiques del disseny salvífic de Déu. És en aquest context que el Doctor Il·luminat pot potenciar el diàleg sobre el conflicte a l'hora d'articular la pràctica missionera. Per tant, accentuant la inutilitat de les guerres que els reis i altres poderosos cristians han dut a terme, Ramon Llull destaca l'exemple dels apòstols, ja que ells «convertiren lo mon ab batalles de passiencia, caritat, humilitat, devoció, sperança, fortitudo, turments e mort» i la importància del diàleg per tal de promoure la conversió al cristianisme d'aquells que no el coneixen suficientment:

«Per speriencia de les guerres e de les batalles que·ls reys cristians, prínceps e grans barons, cavallers e altres homens han fetes contra·ls sarrayns, pot hom conexer e saber que per altra manera pus alta e pus noble es possiblol cosa a convertir lo mon e a conquerre la Santa Terra d'oltramar que no es ceylla que·ls cristians han presa contra·ls infaels per guerres e per batalles sensuales contra les intellectuals batalles, la qual manera es semblant a la primera segons que los sarrayns han començada e muntiplicada lur secta. E açó matex se segueix dels tartres e dels infaels, qui per armes de fust e de ferre alçien los homens sens que no·ls endrecen ni·ls vençen ab armes de fe, sperança, caritat, justícia, prudència, fortitudo, temprança, veritat e passiencia» (*Llibre contra Anticrist*, NEORL III, p. 159, lín. 332-342).

La conclusió que s'ha d'extreure d'aquest text és força important. Ramon Llull té en ment un horitzó universal que apunta a un marc global de tota la història amb un fonament teològic indiscutible: el dinamisme de les dignitats divines per les quals el món i la història

han d'arribar a la seva perfecció i al seu compliment. Aquest horitzó històric universal tan sols es podrà edificar de manera concreta si hi ha un nombre suficient de persones que combinin la fidelitat a Déu amb la saviesa derivada de la consciència que les dignitats divines formen l'estructura dinàmica del món. Ara bé, perquè aquest dinamisme inscrit en les entranyes de la realitat doni el seu fruit i es pugui desplegar plenament és necessari que es creïn les condicions que facin possible la seva realització. Les raons necessàries que la teologia pot mostrar són l'instrument adequat perquè el món i la història puguin arribar a la seva màxima perfecció. Deixem que el mateix Llull parli amb les seves paraules:

«Fenida es la terça distinció, on es dit com sia feta provisió de ordonar sancta vida esser en homens qui sien de gran caritat, saviesa, fervor e devoció, per los quals lo mon reeba perfecció a destruir la imperfecció que Antichrist volrrá sembrar en lo mon. Aytals homens convenen esser en lo mon segons que es significat en los actus de les dignitats de Deu; cor si no ho eren, lo mon no reebria aquella perfecció a la qual es creat, hon conexer e amar molt altament les dignitats de Deu, e sir'a Deus deffallyment en actu de saviesa, caritat misericòrdia, pietat, en actu de justícia, contari a la bonesa, poder, veritat, virtut, gloria, perfecció de Deu; e açó es impossibol, per la qual impossibilitat es demostrat que temps cové venir de necessitat en lo qual sien homens sans hon sia la alta vida damunt dita, en la qual seran benuyrats tots aquells qui y seran; e qui primament començaran e ajuda hi daran, a Deu molt agradables seran» (*Llibre contra Anticrist*, NEORL III, ps. 159-160, lín. 354-367).

Es destaca, doncs, l'element dialògic per sobre de l'apocalíptic o del bèl·lic a l'hora d'obrir la història vers la seva plenitud, i això malgrat la dificultat que implica tota la pluralitat de religions que hi trobem. Aquest és el vertader nucli del diàleg interreligiós que Ramon Llull ens proposa. Per tal de mostrar com articular aquest diàleg Ramon Llull fa ús de dos termes, el de *scientia* i el de *sapientia*. Es pot afirmar que es va donant una progressiva diferenciació qualitativa entre els dos termes marcada per la proposta d'entendre *sapientia* com

La comunitat sapiencial final universal està destinada a reconèixer i afavorir el dinamisme diví present en la història humana a partir d'un intercanvi dialogal entre els seus membres.

la quarta virtut teològica juntament amb la fe, l'esperança i la caritat. A mesura que es va prenent consciència del dinamisme de l'amor de Déu en la història i en les persones a través de les dignitats divines, el caràcter intel·lectual del diàleg interreligiós esdevé experiència cordial entre persones. Emergeix progressivament una experiència mística sapiencial que cohesionava i expandeix la fe, l'esperança i la caritat que fa possible la construcció dels valors evangèlics com a resposta a l'automanifestació de Déu. A través d'aquesta progressiva elevació de la *sapientia* es podria aspirar a una comunitat sapiencial final universal capaç de fer visible els signes operants del misteri de salvació en tots els homes: l'amor. Els moments de gràcia presents en les tradicions religioses obrin els seus membres (jueus, cristians, musulmans...) a l'amor de Déu. La plenitud escatològica del regne de Déu és la consumació final del cristianisme i, amb ella, de totes les religions. Mentre la història tendeix vers aquesta consumació, les religions han de contemplar la presència de les dignitats de Déu en el món i en l'home, han d'experimentar una conversió permanent en Déu des de la vivència d'un espai de saviesa cordial. La comunitat sapiencial final universal està destinada a reconèixer i afavorir el dinamisme diví present en la història humana a partir d'un intercanvi dialogal entre els seus membres. Un exemple d'això que estam dient el trobem, precisament, en el *Llibre del gentil e dels tres savis* en el qual explícitament Llull es refereix al diàleg religiós on aquesta comunitat apuntada pareix besllumar-se.

Cada tradició cultural i religiosa és única i totes plegades poden esdevenir vertaderes ocasions d'enriquiment mutu quan intercanvien les seves experiències fontals. Cadascuna des de la seva especificitat mostra diferents aspectes de l'inesgotable misteri de Déu.

La construcció d'una comunitat sapiencial universal per tal d'arribar a la consumació de la història

A partir del principi teològic que apunta vers la unitat del disseny diví per tal que els homes i la humanitat sencera puguin fer realitat la seva primera intenció, es pot besllumar el caràcter universal d'aquest disseny. Una primera derivada d'aquest principi és que el disseny salvífic de Déu inclou tota la història de la humanitat. L'Encarnació del Logos de Déu en Jesucrist mostra, des de la centralitat còsmica que implica, el punt culminant del procés històric de comunicació de Déu als homes. La humanització del Logos de Déu en Jesús concentra de manera insuperable (màximament, en llenguatge lul·lià) la proximitat del Creador vers les creatures. Aquesta oferta de salvació que Déu comunica als homes i que constitueix el nucli del seu pla salvífic està directament connectada amb la recerca que l'home fa, individualment i col·lectiva, de la plenitud de la vida o, si es vol utilitzar un llenguatge més clàssic, de la felicitat experimentada personalment i viscuda comunitàriament. Si això és així, la tradició religiosa de cada persona (jueva, cristiana, musulmana...) i l'espiritualitat concreta dels no creients (els gentils en terminologia lul·liana) són vertaderes expressions de la recerca humana de Déu. Cada persona s'obri vers Déu quan de manera sincera s'expressa des de l'experiència autènticament sentida i viscuda. Cada tradició cultural i religiosa és única i totes plegades poden esdevenir vertaderes ocasions d'enriquiment mutu quan intercanvien les seves experiències fontals. Cadascuna des de la seva especificitat mostra diferents aspectes

tes de l'inesgotable misteri de Déu. Quan les diferents tradicions religioses es troben en un espai de diàleg sincer, es creen les condicions necessàries que permeten construir una comunitat on les diferències esdevenen aspectes complementaris dels interlocutors i les divergències es transformen en signes de comunió. Aquest és el nucli fonamental que fa possible el diàleg interreligiós.

Amb els matisos que s'hi vulguin introduir, en les obres de Ramon Llull trobem elements suficients que ens permeten afirmar que les actuals reflexions teològiques al voltant del diàleg interreligiós es troben en gran part en el seu pensament. Quan en apartats anteriors fèiem referència a la teologia de la història de Llull marcada per la seva obertura a una comunitat sapiencial universal, apuntàvem en aquesta direcció.

Ara bé, perquè aquesta comunitat sapiencial universal es pugui realitzar en el marc de la història, s'ha d'apel·lar a una determinada comprensió de la persona humana. La persona humana es fa persona a partir de les relacions interpersonals amb els altres. A partir d'aquí, la dimensió comunitària de la persona no es pot eliminar. La individualitat de cada persona sempre es construeix en referència a un àmbit comunitari que esdevé condició de possibilitat de la mateixa maduració personal. El diàleg interreligiós és possible si aquesta premissa antropològica es té clara. La vida religiosa de les persones va creixent i es transforma a partir de l'intercanvi d'experiències i vivències amb la resta de membres de les respectives comunitats. Des d'aquest punt de vista, cada tradició religiosa està configurada a partir d'unes concretes manifestacions socials, doctrinals, ètiques, rituals... A partir d'aquí, s'ha de concloure que totes aquestes tradicions culturals i religioses fan possible, a través de les institucions en què es van articulant, una experiència autèntica de Déu. Es dona, doncs, una doble circularitat entre l'experiència personal (subjectiva) de cada membre d'una comunitat religiosa i l'estructura objectiva d'aquesta comunitat. Aleshores, des d'una perspectiva teològica, pareix raonable afirmar que els membres d'una determinada tradició religiosa poden assolir la salvació precisament perquè els elements objectius (estructurals) d'aquesta tradició juguen un paper positiu en

Tota experiència autèntica de Déu, per a totes les tradicions religioses, és una trobada personal amb Déu. L'experiència humana de salvació és viure aquesta comunicació personal de Déu que, des d'una perspectiva cristiana, es fa sempre en Jesucrist (conscientment o inconscientment).

tot aquest procés. Tota experiència autèntica de Déu, tant per als cristians com per als membres d'altres tradicions religioses, és una trobada personal amb Déu. L'experiència humana de realització o salvació personal és, precisament, viure aquesta comunicació personal de Déu, una comunicació que, des d'una perspectiva cristiana, es fa sempre en Jesucrist (conscientment o inconscientment). En definitiva, la comunitat de referència de cada tradició religiosa és la realitat que dona expressió a l'experiència de Déu dels seus membres. En perspectiva cristiana, és aquesta realitat la que expressa i fonamenta la trobada de les persones amb Déu en Jesucrist.

Algunes conclusions

De les anteriors consideracions, una conclusió pareix evident. Tal com ho entén Ramon Llull, la condició de possibilitat del diàleg humà (de l'home amb si mateix i dels homes entre si) es fonamenta en la prèvia orientació de cada persona a mantenir un diàleg constitutiu amb el seu fonament o allò que constitueix la seva primera intenció, és a dir, amb Déu. La realitat humana té, doncs, una estructura constitutiva teo-logical (de diàleg amb Déu) que la remet vers Déu. Tan sols des de la constatació d'aquesta obertura vers la dimensió transcendent de Déu (la primera intenció), l'home està en condicions d'obrir-se dialògicament vers ell mateix, vers els altres i vers el món (segona intenció). Dit d'una altra manera, malgrat les *diferències* entre l'home i Déu, és possible un diàleg entre ambdós. La distància infinita que separa l'home de Déu queda neutralitzada pel dinamisme d'obertura

La distància infinita que separa l'home de Déu queda neutralitzada pel dinamisme d'obertura inscrit en la constitució metafísica de l'home a cercar la Font i l'Origen que el fonamenten.

inscrit en la constitució metafísica de l'home a cercar la Font i l'Origen que el fonamenten. Per tant, malgrat les seves diferències, l'home ha estat creat a imatge de Déu. És més, tan sols des de l'obertura teològica, la imatge que duu inscrita pot fer-se, humanitzant-se, semblant al Creador. L'home és, doncs, constitutivament *intercultural*. La plena realització parteix precisament d'un diàleg amb l'absolutament Altre i, per tant, amb el que és absolutament diferent. La diferència, més que ser un caràcter de distanciament és, precisament, aquella instància que exigeix l'exercici dialògic i esdevé condició de possibilitat de fer-se persona (d'homificar-se). Només una vegada que s'ha assolit aquest nivell teològic amb Déu, s'obri de manera clara l'espai dialògic entre els homes. Això és així perquè tota persona (gentil, cristiana, jueva, musulmana...) realitza la seva dignitat en referència a un Tu (amb majúscules) que constitueix el seu fonament. Aquesta base teològica és la condició de possibilitat del diàleg humà de tu a tu. Per tant, la interculturalitat és, per a Ramon Llull, constitutiva a la persona humana. La singularitat i la diferència de cadascú de nosaltres ens remet necessàriament a un tu diferent de nosaltres mateixos (sigui diví o sigui humà) per realitzar la nostra dignitat com a persones. Precisament en la diferència i originalitat que ens separa de tots els altres (que ens defineix com a persones singulars i úniques), trobem l'espai comú que ens permet aspirar a la construcció d'una dignitat humana compartida (tant en la dimensió particular com en la dimensió històrica). La diferència constitutiva que ens defineix com a persones mostra la seva semblança en la realització d'un espai comú de dignitat humana resultat del diàleg intercultural i interreligiós. Un dels arguments que Ramon Llull destaca en el *Llibre del gentil e dels tres savis* consisteix en la correlació que es dona entre «bé e granea», «saviesa e amor», «amor e perfecció». A partir d'aquesta triple correlació es

Ramon Llull va saber veure en l'obertura de l'home vers Déu les condicions del diàleg intercultural i interreligiós del seu temps.

posen les bases per a la creació històrica d'una comunitat sapiencial universal entesa com un espai de diàleg interreligiós. Aquest és el sentit de la comunitat sapiencial universal de la qual parlàvem, una comunitat que exigeix el pas de la condemna dels altres a l'examen de la pròpia consciència i a la integració de la diferència de l'altre, del dogma intransigent a la mística humanitzadora. En definitiva, Ramon Llull va saber veure en l'obertura de l'home vers Déu les condicions del diàleg intercultural i interreligiós del seu temps. A partir d'aquest mallorquí universal, nosaltres tenim el repte de plantejar, més enllà de les diferències de religió i de cultura, les condicions del diàleg intercultural i interreligiós com a possibilitat de construir una determinada figura de la dignitat humana que integri i respecti els aspectes diferencials que a tots ens constitueixen com a persones.